

GERÉZDI RABÁN: JANUS PANNONIUSTÓL BALASSI BÁLINTIG

Tanulmányok. Bp. 1968. Akadémiai K. 534 I.

Egy egész életmű summázata ez a kötet, hiszen Gerézdi Rabán valamennyi időtálló-nak tekintett írását magában foglalja *A magyar világi líra kezdetei* (Bp. 1962.) c. remek monográfiát leszámítva. De még ez utóbbiból is bekerült ide — okkal — a legpompásabb fejezet, *A virágénekről* szóló. A kihagyottak száma szinte jelentéktelen: alkalmi cikkeken, kisebb recenziókon kívül csupán első komolyabb filológiai tanulmánya, *Bologna és a magyar humanizmus* (It 1940. 146—158.) maradt ki a kötetből (sajnos a Tarnóc Márton által oly példásan és szeretettel összeállított s a kötet végén olvasható bibliográfiából is). Bár ez a dolgozata fontos eredményeket tartalmaz s ezért a magyar humanizmus kutatói fájlahatják, hogy nem vált itt könnyen hozzáférhetővé a többivel együtt, megértjük a szerző ítéletét, mert ez a tanulmány még valóban nem mutatja azt a kidolgozottságot, azt az érettséget, mint az időben soron következő, a két évvel később megjelent Váradi Péterrel szóló. Itt már teljes vértetben mutatkozik be a kitűnő filológus, az elemzésben és összefoglalásban egyaránt fölényes biztonsággal mozgó irodalomtörténész és a filológiai irodalomban szinte páratlanul álló nagyszerű stílusza. A kötet azt tanúsítja, hogy ezek az értékei állandóak maradtak, lényegében alig változtak — legfeljebb finomodtak, csiszolódtak —, s egy gazdag életmű belső egységét biztosították.

A teljesség azonban sajnos csak formális teljesség: csak a közreadott tanulmányokat kapjuk meg a szerzőtől, aki munkásságának jó részét sohasem bocsátotta a nyomtatott nyilvánosság elé. Barátai, munkatársai tudják, hogy évek munkáját fordította a közép-kori világi értelmiségre vonatkozó adatok összegyűjtésére, a XVI. századi bibliafordítások összehasonlító szövegtörténetére, Balassi költői terminológiájának megfejtésére. E téren elért eredményeiből két könyvében csak elenyésző részleteket kapunk. Igaz, ezek mindig mintaszerűek, akár a világi líráról szóló könyve vezető fejezetének a deák-kérdésről szóló megállapításai, akár

Komjáti Benedek bibliafordításának szöveg-vizsgálata, akár a laterének terminológiájának magyarázata. E fragmentumok sejtetik, hogy mi mindent kaphatott volna a tudomány, ha e kutatásait továbbfolytatja, vagy ha legalább a már elvégzett munka eredményeit közreadja. De ne csak a meg nem írt művekre gondoljunk, hanem azokra is mindenekelőtt, melyeket felében, háromnegyedében, már meg is fogalmazott, s melyeket különböző munkaközösségekben, tudományos műhelyekben már fel is olvasott. Így a Karthauzi Névtelenről, Pesti Gáborról, az Erazmussal polemizáló Sajder Pálról, az Erazmus-fordító Salánkiról, — hogy csak azokat említsm, melyeket egykor én magam hallhattam jórészt már érett szövegezésben. Pótolhatatlan kár, hogy ezeket a kutatásokat és tanulmányokat nem fejezte be, nem adta közre, de még inkább, hogy nem folytathatta azt a munkát, melynek gazdagságáról, eredményeiről, s nem utolsósorban szépségéről e posztumusz tanulmánykötet tanúskodik.

Gerézdi Rabán munkássága bátran tekinthető a magyar humanizmuskutatás egyik legértékesebb fejezetének. Módszerén, téma-választásain érezhető mesterének, Horváth Jánosnak az indító-útmutatása. Gerézdi tanulmányai azonban módszerüket tekintve filológusabbak, szellemüket illetően viszont — különösen a felszabadulás utániak — bizonyos szabados, „libertinus” irányba fejlődtek. A Horváth által tanítványába plántált szociológiai érdeklődés pedig a marxizmus ismerete alapján vált az irodalom társadalmi összefüggéseit boncoló kutató-szenvedélyé. A nemzetközi humanizmuskutatás klasszikus alkotásainak alapos ismeretében, korszerű tájékozottsággal kezdte pályáját, mint arról régebben keletkezett tanulmányainak, így a Váradi Péterrel (1942), illetve az Áldus Manutius magyar barátairól (1945) szólóknak a jegyzetei tanúskodnak. A későbbiekben már alig tartott lépést a nemzetközi kutatások fejlődésével, noha sokat ismert belőlük. Ebben is kissé Horváth követője maradt: egy gondosan kialakított módszert és koncepciót dolgozott

ki egyre jobban, tett egyre teljesebbé, homogénebbé, keveset asszimilálva már mások — hazaiak és külföldiek — újabb eredményeiből.

Nehéz volna ennek a koncepciónak a lényegét összefoglalni. Helyesebb talán inkább ösztönös vagy tudatos törekvésről, kutatásának irányulásáról beszélni. Így tekintve megállapíthatjuk, hogy tanulmányain vörös fonálként húzódik végig egyrészt a magyar humanizmus tudós voltának a bizonyítása, másrészt az étlettel való összeforrottságának a kimutatása. Ami az elsőt illeti, korántsem valamiféle arisztokratizmusról van szó, hanem tények, összefüggések felismeréséről. Gondoljunk a reneszánsz-kori magyar értelmiség rétegződésének, s e rétegekkel összefüggő műveltségi és irodalmi szinteknek a kimutatására (különösen *A krakkói egyetem és a magyar művelődés* című tanulmányában); a magyar nyelvűségre való átváltás tudós erasmista ihletésének a bizonyítására (*Irodalmi nyelvünk kialakulásáról*); a hagyományos szemlélettel szemben az első reformátornemzedék irodalmi munkásságának magas intellektuális színvonaláról szóló fejtegetéseire (Székely István kapcsán, *Az első magyar világhírnév* című tanulmányában); s különösen a virágének, illetve a magyar szerelmi líra nemesi, udvari jellegének, egy XVI. századi virágzó magyar udvari életnek való ságos felfedezésére (*A virágének*) — és akkor meggyőződhetünk arról, hogy Gerézdi Rabán jóvoltából számos fontos jelenség végre a maga helyére került, s a különböző romantikus elképzeléseket a tények szigorú vizsgálatán alapuló szilárd megállapítások váltották fel. E munka érdeméből, ezeknek az eredményeknek a nagyságából az sem von le, hogy olykor túlzásokba is tévedt egyes részletkérdésekben, s elutasított minden olyan kísérletet, amely a képet árnyaltabbá tenni, alapjában helytálló megállapításainak merevségét lazítani igyekezett. A magyar humanizmus e „tudós” jellegén ő a társadalom felső, vezető köreihez kapcsolódó írók magas intellektuális szintjét értette, s mi sem állt tőle távolabb, mint valamiféle életidegen, elefántcsonttoronyba húzódó, szoba-„tudós”-i humanizmusnak a feltételezése. Ellenkezőleg, a magyar humanizmust és képviselőit mindig az étlettel, a társadalommal, a valósággal egységbeforrva mutatja be. Hősei mindig igazi reneszánsz figurák, nemcsak Janus és Balassi, akikről nem nehéz ezt kimutatni. Az olyan szelidebb lelkű humanistáiról, mint Váradi Péter, vagy az olyan filológusról, mint Matthaëus Fortunatus is teljes emberi portrét tud adni, mindig feltárja a cselekedetek rejtett indítékait, a szép szavak mögött megbújó érdek-szemponctokat, az egyéni, műveltségi, társadalmi kötöttségeket. Ezért van tanulmányainak olyan rendkívüli kor-

megelevenítő ereje, anélkül, hogy olcsó, hangulatkeltő eszközökhöz nyúlna. Milyen szolid „filosz” tanulmány látszólag az *Egy költői hírnév története* című, s mégis a Jagellókorban egymást követő Janus Pannoniuskiadások aprólékos elemzésén keresztül mekkora távlatok tárulnak elénk! A kor köznemesi ideológiája, nacionalizmusa, a különböző érdekszövetségek és pártversengések, a Janus-hagyomány nemzetközi szerepe és még annyi más nagy horderejű kérdés kap új megvilágítást, vagy tisztázódik véglegesen néhány előző gondos interpretációjából kiindulva. Gerézdi Rabán mondanivalója mindig az anyagból, szövegekből, adatokból s az ezekből megelevenedő valóságból nő ki, s az anyaggal együtt tud igazán érvényesülni. A pusztán teoretikus megközelítés vagy összegezés esetén sápadtabb, körülményesebb még akkor is, ha alapvető igazságokat fogalmaz meg.

Felsorolni, hogy mi mindenben vitték előre a kötet tanulmányai a kutatást, s hogy mennyi kisebb és nagyobb horderejű kérdést oldottak meg egyszer s mindenkorra, s hogy mennyi tévedést korrigáltak, igazítottak helyre — reménytelen és felesleges is volna. Eredményei már felszívódtak a magyar irodalomtudományba, vagy részük ma már magától értetődőnek tűnik. Mindebben óriási része van fölünyes írni-tudásának, stílusának. Kevés filológus érte el azt, hogy írásait azok is siettek elolvasni, akiket a téma közelebről nem érdekelt. De tudták, hogy Gerézdit élvezet olvasni, hogy egy bármilyen steril filológiai kérdést (mint pl. hogy az „Az én sólymocskám Palojtán lakik” kezdetű vers melyik Balassi Jánossal kapcsolatos) is művészi olvasmány formájában tár a világ elé. Kedves humanista írónak vált e tekintetben tanítványává: másképp mint maximális stílári igényességgel, a tudományos mondanivalót művészi formával ötvözve nem tudott és nem volt hajlandó írni. És ezen az úton nem is tudott megállni, a tökéletességet hajszolva ugyan egyre ragyogóbban írt, de egyre kevesebbet is. Olykor már a modorosság jegyei is tettenérhetőek legkésőbbi írásaiban, az esetek túlnyomó többségében azonban a jobbnál jobb, s a mondánivaló kifejezését ragyogóan segítő stílusfordulatokkal találkozunk. (Kár, hogy az egyébként mintaszerűen gondozott tanulmánykötetben néha egy-egy aprócska sajtóhiba Gerézdi mondatának savát-borsát kilúgozza. Pl. ezt olvassuk Losonczy Annáról: „míg férje, Ungnád Kristóf bán Horvátországban bänkódott — méltóztatott meghallgatni az ifjú daliát”, holott eredetileg a „bänkódott” szó szerepelt a bán-ra vonatkoztatva szellemes kétértelműséggel.)

Külön említést érdemelnek a vitacikkek, polemikus tanulmányok. Mint írásművek,

stílusos remeklések, egyik jobb mint a másik. Szerzőjük kitűnően értett nemcsak a hatásos érveléshez, de a vitapartner gyengéinek kigúnyolásához is. Ezekben a vitacikkekben valóságos kereszteshadjáratokat folytatott az általa tévesnek tartott álláspontokkal szemben. Különösen a László-ének és a Mátyás-dal voltak meg-megújuló polémiáinak a tárgyai, s e különbözőképpen magyarázható filológiai problémák szinte centrális elvi kérdéssé nőttek tolla nyomán. Bár mindkét esetben a „tudós” irodalom felfogásának védelméről is szó volt, ennyi puskaport mégsem érdemeltek ezek az ügyek. Gerézdinek a magyar humanizmus magas intellektuális voltárról szóló felfogása helyességét nem befolyásolja e viták kimenetele. Közülük az egyikben, a László-ének latin szövege eredetiségének kérdésében bizonyára igaza van, a Mátyás-dal hitelességének vitáját azonban továbbra is nyitottnak érzem. Ha ez utóbbi esetben nem is sikerült a saját igazát kétséget kizáróan bizonyítani, vitapartneri érvelésének egyes sebezhető pontjaira találoan hívta fel a figyelmet. Ellenfeleitől általában a pontosságot kéri számon, lángpallossal üldözve minden elnagyolt fogalmazást, pontatlan idézést vagy felületességet. Ebből a szempontból vitái mindig tanulságosak és megszívlelendők, ha ítéletei nem is mindig igazságosak. Különösen, amikor minden pontatlanság mögött morális kisiklást — ahogy mondani szerette „csirkefogóságot” — sejtetett.

Janus Pannoniustól Balassi Bálintig ívelik át Gerézdi Rabán tanulmányai a magyar humanizmus és reneszánsz történetét. Valamennyi témája között a kezdeti és a végső pont állt hozzá legközelebb. Ő, aki minden hősét néhány adatból is megeleveníteni s azután belülről is megérteni igyekezett, Janusban és Balassiban talált igazán emberre. Bármennyi érdekes, új „szakmai” eredményt, megfigyelést köszönhetünk is a két nagy költőről írott tanulmányainak, velük szemben a filológus, a tudós attitűdjét már-már kezdi felváltani a művészi. Szinte azonosul hőseivel, mint pl. mikor Balassi Bálint ismert arcképét elemzi. A tökéletes-

ségre való törekvés igénye sehol sem jelentkezett olyan határozottsággal, mint éppen e két költő arcképének megrajzolásakor. Janus Pannoniusról szóló portré-tanulmányát szinte húsz éven át írta, csiszolta, javíttatta. Első változata az *Irodalomtörténet* 1950. évfolyamában jelent meg, majd átdolgozva és folytatva Janus válogatott verseinek 1953. évi kiadásának bevezetéseként; ezt követte az irodalomtörténeti kézikönyv számára írott újabb változat, de ennek is megkezdődött a további átformálása, melynek elkészült részei csak e posztumusz kötetben láttak napvilágot. A tanulmány azonban e folytonos foglalkozás ellenére sincs igazán befejezve; a szerző által helyesen legmagasabbra értékelt kései elégiák tárgyalása ugyanis vázlatos és elnagyolt maradt; az átdolgozások, a szöveg továbbfejlesztésének munkája idáig sohasem ért már el. Fogalmazásban, stílusban is a maximumot akarta itt elérni, már-már a tartalom rovására is, sőt ellentmondásba is keveredve. Így a 14. lapon azt olvassuk, hogy a krétai érsek azért ágált Mátyás előtt Janus ellen, mert az megsértette a pápát epés epigrammaival, — a 31. lapon viszont éppen fordítva, a II. Párról szóló epigramma-ciklus létrejöttét válasznak tekinti a pápa követének intrikáira. De ha sajnáljuk a Janus-tanulmány befejezetlenségét, még inkább tehetjük ezt a Balassipályaképpel. Csak az élet- és jellemrajzra futotta már, pedig a művekről lett volna igazán mondanivalója.

A Janus- és Balassi-tanulmányok talán szándékoltan is, de önkéntelenül a többi úgyszintén, egy tudós egyéniség tükré lett, egy a tudományt és az életet egyformán szerető, mindenki közt örömmel elvegyülő, de alkotó személyiségét minden befolyástól féltve őrző ember, kolléga és barát önarcképévé. A magyar reneszánsz-kutatás számára ritka értékű tudományos összegezés, a további kutatások érdekében fontos kézikönyv és segítség Gerézdi Rabán kötete, és egyéniségének továbbélő emléke mindazok részére, akik becsülték, szerették és tanultak tőle.

Klaniczay Tibor

BORI IMRE: A SZECESSZIÓTÓL A DADÁIG

A magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus irodalma. A magyar irodalmi avantgarde I. Újvidék, 1969. Forum K. 322 l.

Az újvidéki egyetem magyar professzora úttörő munkára vállalkozott, amikor neki látott, hogy kiássa a magyar irodalom huszadik századi anyagából mindazt, aminek összegezése alapján kimondhatja a most elkészült könyvében még csak hipotetikus

definícióként előlegezett tételt: volt magyar avantgarde, vagyis egy olyan huszadik századi irodalmi (és művészeti) újító mozgalom, amely a nemzetközi avantgarde-től sajátos magyar jellegével különbözik, s bár kusza és bonyolult, de teljes értékű mozga-